

УДК 340:007:004.73

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор, завідуючий кафедрою цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кор. НАПрН України

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ІТ-СФЕРА: ШЛЯХИ ВПОРЯДКУВАННЯ

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство є одним з найважливіших феноменів нашої доби, що знайшло відображення у резолюції Генеральної Асамблеї ООН 27 березня 2006 р. про проголошення 17 травня Міжнародним днем інформаційного суспільства. У такому суспільстві ефекти нових технологій охоплюють усі сфери людської діяльності, що, на думку Мануеля Кастельса, є однією з головних рис інформаційно-технологічної парадигми [1]. У зв'язку з цим природно виникає проблема упорядкування відповідних суспільних відносин, обрання напрямків та засобів впливу на їх учасників тощо.

Стан дослідження теми. Хоча деяких аспектів названої проблеми певною мірою торкалися дослідники правових відносин, що виникають у ІТ-сфері (Т.Бачинський, І.Давидова, О. Харитонова та ін.), однак предметом спеціальних наукових розвідок вона, практично, ще не була.

Мета статті полягає у визначенні оптимальних шляхів упорядкування відносин, що виникають у ІТ-сфері в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Термінопоняття «інформаційне суспільство» розуміється у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні інформаційне суспільство – це суспільство, в якому виробництво, розподіл і споживання інформації є основною сферою діяльності; головною умовою доброту, є знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; відбувається обмін інформацією без меж; постіндустріальне суспільство, основною умовою формування якого є високотехнологічні глобальні інформаційні мережі, де інформація розглядається як товар, основна соціальна цінність. У широкому розумінні інформаційне суспільство – це складова громадянського суспільства, що функціонує в рамках єдиного інформаційно-

комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, котрі базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп’ютерної техніки і телекомунікацій, створено якісно новий ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів та трансформації їх у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також задоволення потреб суспільства і окремої людини в інформаційних продуктах, послугах тощо [2, с. 160-161].

Для дослідження, яке планується у цій статті, більш зручним є стисле визначення інформаційного суспільства як фази еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання, що є основою його доброту, продукуються за допомогою інформаційних (інформаційно-комунікаційних) технологій в єдиному інформаційному просторі.

Розглядаючи особливості впорядкування відносин у ІТ-сфері інформаційного суспільства, візьмемо за відправне положення відображене, практично, у будь-якому тлумачному словнику розуміння дієслова «впорядковувати що-небудь» як «регулювати, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі».

Далі звернемо увагу на те, що саме наявність та специфіка згаданих технологій зумовлює існування різних підходів до впорядкування у ІТ-сфері. Позначимо їх: «технологічний» (за допомогою самих інформаційних технологій) і «соціальний» (соціальне, у тому числі, правове регулювання). У першому випадку ІТ є інструментом здійснення/функціонування соціальних процесів тобто, переважає «технологічна» складова), то у другому – вони є предметом правового регулювання (тобто, переважає «інформаційна» складова).

Варто зазначити, що наразі помітною є тенденція зростання впевненості певних прошарків

супільства, осіб, долучених до IT у доцільноті й можливості вирішення багатьох соціально-економічних проблем за допомогою саме «технологічної складової», котра, нібито, здатна забезпечити справедливе і безпечне впорядкування. Причому часом IT-засоби впорядкування протиставляються правовому регулюванню (іноді останнє розглядається як нездатне забезпечити належне функціонування системи).

У підсумку значна частина відносин (діяльності, феноменів, IT-засобів тощо) опиняється, або найближчим часом може опинитися, за межами правового поля, і питання про доцільність і можливість їхнього повернення у це поле, поки що виглядає досить проблематичним [3].

Враховуючи це, для початку розглянемо чинники – впевненості у перевагах IT-засобів впорядкування над правовим регулюванням, відносин, пов'язаних з IT.

З деякими застереженнями, можна назвати дві групи чинників такої тенденції: 1) об'єктивні та 2) суб'єктивні.

До об'єктивних чинників слід віднести потреби економіки, інфраструктури, культури, пересічних користувачів у інформаційних технологіях, а також захоплюючі увагу результати застосування IT у цих та інших сферах буття.

Зокрема, усе більшого значення набуває електронна комерція, конкурентоздатність якої істотно зростає внаслідок впровадження новітніх технологій: NLP (обробка природної мови), комп'ютерний зір, модерація і безпека, персоналізація. Так, Amazon створив перший супермаркет без кас і зареєстрував патент на доставку товарів безпілотниками за допомогою парашутів. ClarifAI і Google – визначають і описують зміст картинок. Українські Ekol Logistics використовують нейромережі для логістики перевезення вантажів, а маркетплейс Lalafo – для створення автоматичного опису товарів. Нейронні мережі здатні розпізнавати і описувати зображення на фото, обробляти природну мову (NLP), перекладати текст і розпізнавати мову. Ці технології вже найближчим часом можуть стати для онлайн-проектів вагомою конкурентною перевагою [4].

Великі сподівання покладаються на Blockchain, як базову технологію, за допомогою якої можна будувати будь-який сервіс. Blockchain сприймається неоднозначно, оскільки це поняття напряму пов'язане з найвідомішим криптовалютним проектом Bitcoin, супільна думка про який суперечлива. Разом із тим, Bitcoin – це тільки один із проектів, яких існує сотні варіантів [5]. То ж не дивним є прагнення «реабілітувати» технологію Blockchain, використовуючи її позитивні можли-

вості в різних країнах та міжнародних організаціях. Так, у США Держдепартамент і Управління служб загального призначення (GSA) організували форум який має допомогти у розробці планів об'єднання зусиль урядових агентств і міністерств у просуванні блокчайн-технологій. Учасники форуму – представники усіх урядових агентств, які мають створити свої робочі групи по впровадженню Blockchain на національному рівні. Ще раніше Держдепартамент створив проект під назвою Blockchain@State, у рамках якого вивчаються різні напрями застосування Blockchain у зовнішній політиці та при відслідковуванні даних. Експериментує з цими технологіями Всесвітня продовольча програма ООН, яка завершила тестування системи, що має основою платформу Ethereum, для поставок продовольства сірійським біженцям в Йорданії. Тепер вони зможуть отримувати продукти у супермаркетах, просто підтвердивши свою особу за допомогою біометрії. Європейська комісія запустила ініціативу #Blockchain4EU, націлену на дослідження соціально-економічних наслідків впровадження у Єврозоні технологій розподіленого реєстру. ЄС вже виділив €500 тисяч на пілотний проект досліджень Blockchain. Свої експерименти з Blockchain проводять Китай, Японія і Сінгапур [6].

Перелік застосування інновацій IT, включаючи глобальний супутниковий Інтернет, поширення Інтернету речей та електронних систем врядування тощо наразі є вражаючим. Але ще більш сліпучі перспективи змальовує у своєму прогнозі технічний директор Google, відомий технологічний футурист Рей Курцвейл, обіцяючи, що у 2044 р. небіологічний інтелект стане у мільярди разів розумнішим, ніж біологічний; у 2045 р. – настане технологічна сингулярність і Земля обернеться на величезний комп'ютер; у 2099 р. – технологічна сингулярність пошириться на увесь Всесвіт [7].

Не дивно, що такі вражаючі результати і пов'язані з ними перспективи стали «спусковим механізмом» суб'єктивного чинника, яким можна вважати переоцінку людьми (зокрема, тими, що мають стосунок до створення і використання IT) можливостей «упорядкування» відносин за допомогою IT та значення «айтішників» у цьому процесі [8, с.70-73; 9]. Це призвело до ідеалізації «IT-схем» організації бізнесу, результатів застосування технології Blockchain, реабілітації (намірах легалізації) криптовалют, укладення смарт-контрактів тощо.

У підсумку маємо ситуацію, коли долучена до створення і використання IT частина суспільства, сподівається за допомогою супто технологічних рішень, шляхом зростання ролі IT досягти успіхів у бізнесі та гармонії в суспільстві, що й зумовлює обстоюванню ідеї «IT-впорядкування», як шляху, аль-

тернативного соціальному управлінню (правовому регулюванню та адмініструванню).

З цим, навряд чи можна погодитися, оскільки, скажімо, активізація кібератак, свідчить про неспроможність ідеї самовпорядкування IT-сфери на сучасному етапі її розвитку. Можливо, це стане реальністю після того як штучний інтелект стане дужчим інтелекту людського і сформує свій ідеальний віртуальний світ. У кожному разі, поки що немає гарантій, що якийсь хакер не вирішить спробувати довести свою першість, помститися комусь за образи або поліпшити своє матеріальне становище. Навіть, якщо його зусилля будуть незабаром нейтралізовані, завдання шкоди інформації вже відбудеться. У кращому разі, отримавши свої незаконні прибутки, він заспокоїться до наступного разу.

Отже, проблеми, що виникають у IT-сфері, очевидно не можуть бути подолані лише за допомогою технічних засобів, оскільки останні можуть впливати лише на технологічну складову IT-сфери, залишаючи поза увагою «соціальний елемент», яким є учасники відносин, що виникають у IT-сфері (у тому числі, програмісти, провайдери, користувачі тощо). Це не можна визнати виправданим, оскільки саме соціальний елемент має бути об'єктом впливу.

Оцінюючи значення соціального елементу IT-сфери, звернемо увагу на те, що ключовими словами концепту «інформаційне суспільство» є не лише: «інформація», але й «суспільство». Тому, хоча інформаційне поле дехто вважає не унікальною особливості лише біологічних організмів, а загальною властивістю Всесвіту [10], далі виходимо з того, що при сучасному рівні знань вплив на це поле з метою його впорядкування реально можливий лише у частині його біологічно (людського) субстрату. Саме тому маємо підстави вести мову про впорядкування відносин у інформаційному суспільстві, як про соціальне управління.

Отже, одним з видів соціального управління є правове регулювання, предметом якого виступають суспільні відносини, впорядкування яких неможливе без використання норм права. Враховуючи це, «правове регулювання» можна визначити як один із основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Елементами механізму правового регулювання є: 1) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; 2) юридичні факти; 3) власне правовідносини; 4) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; 5)

правові санкції щодо порушників норм права [11]. Особливості правового регулювання IT-сфери визначаються, переважно, першими трьома зі згаданих елементів.

Оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних (тобто, соціальних) відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства та їхні об'єднання) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку.

Варто акцентувати увагу на діалектичній єдності суб'єктивних та об'єктивних чинників, які зумовлюють потребу в соціальному регулюванні.

Суб'єктивний чинник соціального регулювання – це прагнення колективів і окремих особистостей втілити цінності, які вони визнають і яких прагнуть у процесі функціонування соціальної системи.

Об'єктивним чинником є те, що суспільству, яке за своїм характером є системним об'єктом, властива органічна тенденція впорядковувати своє існування. Така тенденція є об'єктивним процесом і в кінцевому підсумку не залежить від волі людей, хоча, звісно, вони можуть впливати на вибір тієї чи іншої форми впорядкування суспільного життя (наприклад, на встановлення форми держави, правових норм тощо).

Таким чином, впорядкування буття суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів, впливу елементів системи один на одне. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент, зокрема, в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції.

Разом із тим, здатність суспільства до саморегуляції ще не дає підстав стверджувати, що закони функціонування та розвитку суспільства реалізуються автоматично. Звідси випливає, що соціальне регулювання є предметом свідомої діяльності людей, яка ґрунтується на існуючих об'єктивних законах та, разом із тим, враховує їхні бажання.

Засобами соціального регулювання є: надання права робити щось; покладення обов'язку вчиняти певні дії; заборона вчиняти певні дії; застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил. Ці основні способи соціального регулювання доповнюються допоміжними: рекомендаціями, які чи інше робити чи не робити; заохоченням, тоб-

то заходами морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій.

Сукупність завдань соціального регулювання вирішується шляхом узгодження інтересів публічних (державних), колективних та приватних. У випадках неефективності соціального регулювання суперечності між цими інтересами можуть поглиблюватись у зв'язку, наприклад, зі зміною характеру політичних, культурних та економічних відносин, зміни умов господарювання, побутового життя тощо.

Результатом правового регулювання є виникнення правовідносин, котрі за сутністю є правовим зв'язком між суб'єктами правового впливу. При цьому базовим є поділ правовідносин на ті, що виникають у галузі приватного права, і ті, що виникають у галузі публічного права. Значення такої класифікації полягає в тому, що у залежності від того, чи є відносини публічно-правовими чи приватноправовими, визначається їхній зв'язок з певною галуззю національного права, а відтак, якими є їхні властивості. Отже, при аналізі правовідносин, що складаються у IT-сфері, у першу чергу, мають бути визначені властивості правовідносин з урахуванням їхнього існування у контексті дихотомії «приватне право – публічне право».

Правовідносини у IT-сфері є, зазвичай, приватноправовими, а отже – за своєю сутністю – регулятивними. Тому, у свою чергу, вони можуть бути охарактеризовані як частина дихотомії «регулятивні правовідносини – охоронні правовідносини». Критерієм у цьому випадку є врахування функцій та завдань, властивих галузі права, в межах якої виникають певні правовідносини. Отже, регулятивні правовідносини можна охарактеризувати як правовідносини, через які здійснюється безпосереднє правове регулювання (впорядкування) суспільного життя – встановлення юридичних прав та обов'язків тощо. Охоронні правовідносини «оформлюють» кримінальну, адміністративну та інші види юридичної відповідальності. Вони, власне, знаходяться «за межами» звичайного функціонування IT-сфери, забезпечуючи права її учасників від порушень.

У звичайних умовах функціонування IT-сфери внаслідок правового регулювання (впорядкування) відносин, які до неї належать, виникають регулятивні цивільні правовідносини, котрі є засобом

і результатом соціального регулювання. У зв'язку з цим виникає необхідність розмежування регулятивних цивільних правовідносин та регулятивних адміністративно-правових відносин, з якими пов'язують виконання управлінських функцій державою та її фігурантами.

Порівнюючи ці види правовідносин, передусім, слід звернути увагу на таку характерну рису, властиву для всіх публічних правовідносин взагалі, як те, що вони є своего роду «первинними» стосовно суспільних (владних) відносин. Правові відносини у галузі публічного права взагалі, а отже і в галузі адміністративного права, що є головним проявом права публічного на рівні національному, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі (за умови наявності) правових норм, що містяться в актах законодавства, котрі безпосередньо породжують правові відносини і реалізуються через них. Між цими явищами (нормою, що встановлена актом адміністративного законодавства та адміністративно-правовими відносинами) існують корелятивні зв'язки. Саме у публічних, зокрема, адміністративно-правових відносинах досягається мета правової норми, проявляється її реальна сила та ефективність.

Натомість, у галузі приватного права за певних умов можлива ситуація, коли цивільні відносини сторін взагалі не потребують юридичного владного втручання. Наприклад, якщо між учасниками таких відносин не виникло суперечки, або суперечка, яка виникла, урегульована за взаємною згодою сторін цих відносин. Однак, це не позбавляє згадані відносини ознак правового регулювання, а лише підтверджує віправданість розуміння «IT-права» не як сукупності юридичних норм [12], а як концепту, тобто як сукупності уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, що виникають у зв'язку з використанням терміну «IT-право», супроводжують і характеризують його.

Висновки. Проведене у статті дослідження дає підстави для висновку, що впорядкування відносин у IT-сфері неможливе лише за допомогою технічних (технологічних) засобів. Необхідність впливу на «соціальний елемент», яким є учасники відносин, що виникають у IT-сфері, свідчить про доцільність правового регулювання у цій галузі, а відтак про віправданість формування концепту IT-права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Погляди Мануеля Кастельса на інформаційне суспільство. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/25179/
2. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації [словник] / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. – 400с.
3. Павленко Д. Consensus и право 2017: регуляторные перспективы и вызовы блокчейна. – Режим доступу: // <http://forklog.com/consensus-i-pravo-2017-regulyatornye-perspektivy-i-vyzovy-blokchejna/>
4. Полищук А. 4 технологии, которые навсегда изменят e-commerce. –Режим доступу: https://delo.ua/tech/4-tehnologii-kotorye-navsegda-izmenyat-e-commerce-332114/?utm_source=push&utm_medium=notification&utm_content=23%2F06%2F2017&utm_campaign=push © delo.ua
5. Vadym Hrusha. Чому ми все частіше чуємо про Blockchain. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/why-is-blockchain-in-trends/?from=bestwidget>
6. Адміністрація Дональда Трампа ділает ставку на блокчайн. –Режим доступу: // <http://news.finance.ua/ru/news/-/405748/administratsiya-donalda-trampa-delaet-stavku-na-blokchein>
7. Технический директор Google расписал будущее мира: прогноз до 2099 года. – Режим доступу: // <https://inforesist.org/tehnicheskij-direktor-google-raspisal-budushhee-mira-prognoz-do-2099-goda/>
8. Иванова Э. Короли жизни. – Новое время страны. – 2017. – № 12. – С. 70-73.
9. Іщеряков С. Дуальна освіта: як втримати ІТ-мізки в Україні. – Режим доступу: // <https://dou.ua/lenta/columns/dual-education-in-ukraine/>
10. Бог повсюду. Физик из США выдвинул теорию о том, что Вселенная обладает сознанием, – Режим доступу: <http://nv.ua/techno/science/bog-povsjudu-amerikanskij-fizik-vydvinul-teoriyu-o-tom-chto-vselennaja-obladaet-soznaniem-1546675.html>
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл. – Т. 5. – 2003. – С. 40-41.
12. Бачинський Т. Основи ІТ-права. – Львів : Апріорі, 2016. – 136 с.

Харитонов Євген Олегович

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ІТ-СФЕРА: ШЛЯХИ ВПОРЯДКУВАННЯ

У статті розглядаються проблеми впорядкування відносин у ІТ-сфері у добу інформаційного суспільства та аналізуються можливі шляхи їхнього упорядкування. Доводиться безпідставність досягнення мети впорядкування зазначених відносин лише за рахунок використання «технологічних засобів» і обстоюється необхідність адекватного правового регулювання у цій сфері, що супроводжується формуванням концепту «ІТ-права».

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційні технології, ІТ- сфера, правове регулювання, ІТ-право, концепт, Blockchain.

Харитонов Евгений Олегович

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО И ИТ-СФЕРА: ПУТИ УПОРЯДОЧЕНИЯ

В статье рассматриваются проблемы упорядочения отношений в ИТ-сфере в эпоху информационного общества и анализируются возможные пути их упорядочения. Предоставляются доводы беспочвенности достижения цели упорядочения указанных отношений только за счет использования «технологических средств» и отстаивается необходимость адекватного правового регулирования в этой сфере, что сопровождается формированием концепта «ИТ-права».

Ключевые слова: информационное общество, информационные технологии, ИТ-сфера, правовое регулирование, ИТ-право, концепт, Blockchain.

Kharytonov Yevhen Olehovych

INFORMATION SOCIETY AND IT SPHERE: WAYS OF STREAMLINING

In article problems of streamlining of the relations in the IT sphere during an era of information society are investigated and possible ways of their streamlining are analyzed. Arguments of groundlessness of achievement of the goal of streamlining of the specified relations only due to use of «technological means» are provided and need of adequate legal regulation for this sphere is defended, that is followed by formation of a concept of «IT law».

Keywords: information society, information technologies, IT sphere, legal regulation, IT law, concept, Blockchain.